

ФУНДАТОР ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕНДОКРИНОЛОГІЇ

З нагоди 100-річчя від дня народження академіка В.П. Комісаренка (1907–1993)

Наукова спільнота і громадськість України відзначили 100-річчя від дня народження всесвітньо відомого вченого, патофізіолога й ендокринолога, видатного організатора науки – академіка НАН України Василя Павловича Комісаренка.

Народився В.П. Комісаренко 14 січня (1-го за старим стилем) 1907 року в селі Черняхів Кагарлицького району Київської області, у багатодітній родині селянина-бідняка. Він ріс допитливим хлопчиком, з вразливою, сприйнятливою душею. Бажання стати лікарем, можливо, визріло у нього після того, як від хвороб і злиднів померли чотири його старші брати і сестра. Впродовж 1924–1926 років навчався у Київській фельдшерській школі, після закінчення якої два роки практикував фельдшером на Запоріжжі та Полтавщині. Прагнення поглибити знання у галузі медицини привело Василя Комісаренка до Харківського медінституту. Здібний, наполегливий студент виявив хист до наукового пошуку і, отримавши диплом, вступає до аспірантури відділу патофізіології Українського центрального інституту ендокринології та органотерапії у Харкові.

Перші наукові дослідження Василь Павлович виконав під керівництвом відомих учених – В.Я. Данилевського та С.Г. Генеса. У 28 років він захистив кандидатську дисертацію, працював старшим науковим співробітником, а у 30 очолив Український

В.П. Комісаренко

центрального інституту ендокринології та органотерапії. На формування наукового світогляду Василя Комісаренка визначальний вплив мало спілкування з академіками Василем Данилевським та Олександром Богомольцем.

У 1939 р. В.П. Комісаренка призначили начальником управління науки Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР, а в 1940-му – заступником наркома охорони здоров'я УРСР. Високо оцінивши організаторські здібності і наукові здобутки Василя Павловича, президент АН УРСР О.О. Богомолець

запрошує його очолити лабораторію ендокринології у щойно створеному ним Інституті експериментальної біології та патології (нині – Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України). Цією лабораторією В.П. Комісаренко керував упродовж 1940–1965 років. У 1941 р. Василь Павлович захистив докторську дисертацію. У роки Великої Вітчизняної він служив у діючій армії. Енергійний, заповзятливий, Василь Комісаренко багато зробив для організації медичного забезпечення військових частин. Протягом 1946–1947 років учений працює у декількох про-

відних лабораторіях США і Канади, зокрема в лабораторії творця теорії стресу Ганса Сельє.

Паралельно з науковими дослідженнями В.П. Комісаренко багато зусиль віддає педагогічній роботі: він був професором кафедри патофізіології Київського інституту вдосконалення лікарів (1945–1950), завідувачем кафедри патофізіології Київського медичного інституту ім. О.О. Богомольця (1950–1954).

За видатні наукові здобутки у галузі фізіології і медицини В.П. Комісаренка обирають членом-кореспондентом АН УРСР (1948), згодом — академіком АН УРСР (1951) та АМН України (1993). У 1960 р. йому було присвоєне почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки УРСР.

У 1965 р. академік В.П. Комісаренко організував Київський НДІ ендокринології та обміну речовин. Він був першим директором цього інституту й очолював його понад 20 років. Тут найповніше розкрилися дослідницький потенціал та організаційський талант ученого.

Василь Павлович розпочав наукову діяльність у царині ендокринології у той складний час, який академік О.О. Богомольць означив як кризу цього напрямку. То був період, коли становлення ендокринології як самостійної науки потребувало нагального критичного перегляду низки нових відкриттів, ретельного зіставлення клінічних результатів з даними експериментальної патології, а також виявлення недосконалості методологічних підходів до вивчення функцій залоз внутрішньої секреції.

Перші наукові роботи В.П. Комісаренка стосувалися дослідження впливу гідролізатів різних органів і тканин тварин, що вводилися разом з інсуліном, на вуглеводний обмін, усмоктування і руйнування інсуліну в різних відділах травного каналу.

Ці дослідження стали поштовхом до пошуку нових засобів лікування цукрового діабету.

Особливо значущими були роботи Василя Павловича із вивчення патогенезу інсулінового шоку. Вчений показав, що судомі у цьому випадку пов'язані з дією інсуліну на центральну нервову систему і є наслідком гіпоксії головного мозку. Він уперше встановив прямий вплив інсуліну на нервову систему, довів, що гіпоксія мозкових клітин зумовлена не лише гіпоглікемією, а й зміною обміну речовин у тканинах мозку під дією токсичних доз інсуліну. Великі його дози спричинювали також поступове і тривале зниження кров'яного тиску, що не залежало від вмісту цукру у крові. Ці дослідження В.П. Комісаренка отримали високу оцінку академіка О.О. Богомольця і професора Н.Б. Медведєвої, які вважали, що вчений заснував новий напрям у вивченні механізму лікувальної дії інсуліну. У подальшому ці розробки трансформувалися у вивчення проблеми «Гормони і головний мозок», над якою і дотепер плідно працюють співробітники й учні Василя Павловича.

В.П. Комісаренко особливу увагу приділяв дослідженню фізіології і біохімії надниркових залоз. Розвиваючи концепції академіка О.О. Богомольця, він розкрив значення цієї залози для формування захисних реакцій організму за несприятливих умов існування і патологічних станів. Ці дослідження отримали визнання на світовому рівні, зокрема Ганса Сельє, який у статті, написаній спеціально для ювілейного збірника, присвяченого 70-річчю Василя Павловича, висловлював своє захоплення роботами українського вченого.

Але головним стрижнем наукових інтересів В.П. Комісаренка був механізм дії гормонів. Цю проблему Василь Павлович вивчав у різних аспектах і на різних рівнях:

Спільне засідання НАН України і АМН України з нагоди 100-річчя від дня народження академіка В.П. Комісаренка. У президії (зліва направо): Ігор Васильович Комісаренко (старший син), президент АМН України Олександр Федорович Возіанов, президент НАН України Борис Євгенович Патон, Сергій Васильович Комісаренко (молодший син)

фізіологічному, біохімічному, молекулярному. Він був ініціатором й організатором першої в Радянському Союзі наукової конференції, присвяченої питанням механізму дії гормонів.

Фундаментальні дослідження В.П. Комісаренка й очолюваних ним колективів забезпечили можливості розробки і створення низки лікувальних препаратів. Учений брав участь в організації першого виробництва інсуліну в СРСР. Пізніше, вже працюючи в Інституті експериментальної біології і патології, Василь Павлович розробив метод отримання кортикотоніну — першого вітчизняного препарату, що містив кортикостероїди. Кортикотонін тонізував серцево-судинну систему, а в розчині глюкози ефективно підвищував знижений артеріальний тиск за тяжкого шоку. Наступним препаратом був спленін. Протягом десятиліть він широко застосовувався у медичній практиці, полегшуючи стан хворих при різних

інтоксикаціях. Ця розробка В.П. Комісаренка 1961 р. була відзначена премією АН УРСР імені О.О. Богомольця.

Великий креативний потенціал, здатність бачити перспективи науки, вміння об'єднувати людей у спільній творчій праці — завдяки цим якостям Василь Павлович здобув велику шану й авторитет колег і учнів. Ці риси особистості зумовили і обрання його першим повоєнним головою Всесоюзного товариства ендокринологів, а товариство ендокринологів України він очолював упродовж кількох десятиліть.

Поєднання непересічних організаторських здібностей із талантом дослідника допомогло В.П. Комісаренку втілити в життя найбільшу його мрію — заснувати Науково-дослідний інститут ендокринології та обміну речовин. На той час у Радянському Союзі вже діяли два інститути, де вивчали проблеми ендокринології, — у Москві та Харкові. Але 50–60-ті роки

XX століття позначилися бурхливим розвитком медико-біологічних наук, особливо ендокринології. Розуміючи це, Василь Павлович усі свої зусилля спрямував на створення нового інституту. Вчений вирізнявся надзвичайною інтуїцією, вважав, що лише поєднання експериментальних і клінічних досліджень сприятиме прогресу ендокринології та впровадженню її результатів у практику охорони здоров'я. Завдяки якостям глибокого і системного дослідника й умілого організатора науки В.П. Комісаренко за доволі короткий час перетворив інститут на провідну наукову установу, яка здобула міжнародне визнання. У новому інституті, нині названому його іменем, реалізовувалися виплекані Василем Павловичем ідеї і наміри, тут вивчалися найбільш актуальні проблеми ендокринології.

В експерименті і клініці широким фронтом велися дослідження регуляції функції кори надниркових залоз і фізіологічних ефектів кортикостероїдів за основних ендокринних патологій, молекулярних механізмів дії гормонів (інсуліну, глюкокортикоїдів). Під безпосереднім керівництвом В.П. Комісаренка розгорнули пошук блокаторів біосинтезу кортикостероїдів, що увінчався блискучим успіхом — розробкою і впровадженням у медичну практику препарату хлодитану. Він дав змогу консервативно виліковувати пацієнтів з хворобою Іценка—Кушинга, був ефективним при деяких злоякісних пухлинах надниркових залоз. За ці дослідження В.П. Комісаренко і група його співробітників були відзначені Державною премією УРСР у галузі науки і техніки (1976 р.).

Вивчаючи вплив гормонів на головний мозок, учений сформулював положення про їх трофічну дію на центральну нервову систему, а згодом, на основі різноаспектних тривалих досліджень, була створена

концепція про центральне місце нейро-медіаторних розладів у патогенезі хвороби Іценка—Кушинга.

У результаті здійснених уперше в СРСР досліджень нейроендокринних механізмів статевої диференціації мозку було запропоновано нову теоретичну концепцію гормонально-нейромедіаторного імпринтингу нейроендокринної системи в нормі та за умов патології. Вона стала основою рекомендацій щодо профілактики вроджених аномалій статевої поведінки та ендокринного безпліддя.

Колектив українських учених-ендокринологів активно досліджував гормональні механізми регуляції імуногенезу. Вивчення функції загрудинної залози (тимуса) показало, що загрудинна і надниркові залози спільно контролюють стан стовбурових клітин кісткового мозку. Дослідники з'ясували особливості розвитку імунодефіциту за цукрового діабету I типу та порушень функції щитоподібної залози. Було виявлено пригнічення протипухлинного імунітету та ендокринної функції тимуса у хворих з тиреоїдними пухлинами.

У лабораторії В.П. Комісаренка вперше в СРСР розробили методи виділення та культивування клітин майже всіх ендокринних залоз; вивчили біологічні властивості цих культур, показали їхню здатність продукувати специфічні гормони й адекватно реагувати на тропні гормони гіпофіза. Це створило передумови для розробки методів трансплантації таких культур в організм реципієнта з метою лікування недостатності ендокринних залоз.

Усе своє життя В.П. Комісаренко поєднував наукову роботу з організаційною і громадською. Завдяки йому ендокринологія як наука посіла в нашій країні гідне місце серед інших галузей біології і медицини. Він усіляко підтримував талановитих молодих дослідників, створив потужну, визнану світовою науковою спільнотою школу

українських ендокринологів. Під науковим керівництвом Василя Павловича захищені десятки кандидатських і докторських дисертацій. Він є автором і співавтором шести монографій, понад 250 наукових публікацій.

Широкому загалу українців добре відома громадська діяльність В.П. Комісаренка. Впродовж багатьох років він очолював товариство «Знання», був головою Українського комітету захисту миру й Українського фонду миру, членом Всесвітньої ради миру. Його наукова і громадська діяльність відзначена п'ятьма орденами, Почесною грамотою Верховної Ради УРСР, численними медалями.

Василь Павлович був багатогранно обдарованою людиною, любив життя в усіх його проявах. Усіх, кому доводилося зустрічатися з ним, приваблювали його цілеспрямованість, яскрава ерудиція, глибинна інтелек-

гентність, людяність і делікатність. Василь Павлович був людиною глибоких патріотичних почуттів. Він знав український фольклор, колядки, щедрівки, годинами міг декламувати вірші Т. Шевченка, Лесі Українки. Він підтримував дружні стосунки з видатними вченими, діячами культури і мистецтва України. Його близькими друзями були брати Коломійченки — Михайло і Олексій, Левко Медведь, Максим Рильський, Павло Тичина, Олесь Гончар, Микола Бажан, Олександр Корнійчук, Амвросій Бучма, Наталя Ужвій та інші. Василь Павлович любив і шанував культуру і традиції України, природу рідного краю.

* * *

Детальніше про феномен академіка В.П. Комісаренка можна прочитати у книзі: *В.П. Комісаренко. Життєвий і творчий шлях* / За ред. М.Д. Тронька. — К.: Авіцена, 2007. — 144 с.